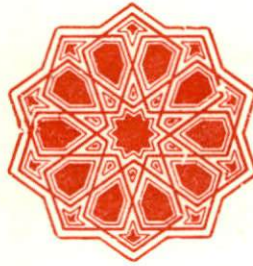

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXVI

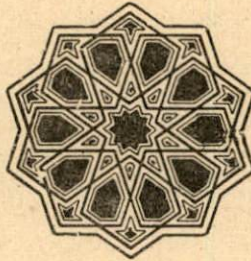
Makalelerin sorumluluđu yazarlarına aittir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXVI

İBN HALDUN'UN SOSYAL ATOMCULUĞU

Dr. Mehmet BAYRAKDAR

Bu küçük makalenin konusu İbn Haldûn'un sosyal olayları monadlar veya atomlar şeklinde değerlendirmesidir. Onun insanlık kültürüyle ilgili tarihi sosyolojik ve felsefî yapmasından buyana, ondan başka hiç kimsenin, gerek tarihçi, gerek sosyolog olarak, sosyal ve tarihî olayların atomcu bir yapı arz ettiklerini keşf etmedi. Bu bakımdan onun görüşleri hâlâ yeni ve orijinaldir. Bu manada sosyal atomculuğu ilk olarak ortaya İbn Haldûn koydu.

İbn Haldûn'un bu sosyal atomculuğu iki şekilde değerlendirilebilir. Biri, sosyal olayların yapısı ile ilgili sosyal bir doktrin, ikincisi, bu olayları inceleyen sosyolojik bir metod. İlk olarak, sosyal atomculuğu sosyal bir doktrin olarak ortaya koymaya çalışacağız.

Herşeyden önce İbn Haldûn, her basit tarihî veya sosyal olayı bizzat kendisiyle özdeş sayar ve özel bir olay olarak kabul eder; ona göre her sosyal olay özel karakterlere sahiptir; başka olaylarla ilgisi yoktur. Daha gerçek bir deyişle, sosyal olaylar arasında benzerlikler yoktur, herbiri diğerinden bağımsız olarak vardır. Onlar sadece zaman - mekân ve kültürel devamlılık içindeki mefhumlarla ayrılmamalı, aynı şekilde onların yapıları ve fizyonomilerinin mefhumları ile de ayrılmadılar. Gerçekten İbn Haldûn'un bu sosyal atomculuğunu sosyal bir doktrin olarak şekillendirmek zordur; bununla birlikte, biz onu Leibnitz'in Monadlar doktrinine veya Demokritus'un atomculuğuna benzetebiliriz. Atomlar veya Monadlar gibi, sosyal olaylar da birbirlerinden yapıları itibarıyla bağımsızdılar. Bunu İbn Haldûn dikkate değer bir cümlesiyle şöyle ifade eder: "Gerçekten, hiçbir sosyal olay benzetme yolu ile diğerleri ile açıklanamaz. Bazı yönlerden onlara benzemiş olsa bile, diğer birçok yönlerden onlardan ayrılır."¹

Bir Müslüman dâhi olan İbn Haldûn'u böyle bir doktrini ortaya atmaya iten âmil nedir? Onu buna sürükleyen sebep, onun, tarihî olay-

1 İbn Haldûn; Mukaddima, dördüncü baskısı, Paris 1858, C. III, s. 268.

ları ve insanlık kültürünü aşağıdaki noktalardan dialektik bir tenkid-cilikle değerlendirmesidir:

İlk olarak, İbn Haldûn'a göre, sosyal olayların bütünü insan düşüncesinin mahsulüdür. Her düşünce kendi yapısında ve ortaya çıkışında ayrılık ve özellik arz ettiği için, neticede onun mahsulü de, kendi gibi, farklı olacaktır. Bunun için de her sosyal olay ayrı ayrı özellikler arz eder, ki bunlar görünüşteki benzerlikleriyle değil, esastaki farklılıklarla ifade edilebilirler.

İkinci olarak, İbn Haldûn'a göre, sosyal olaylar statik değildir. Yani sosyal olaylar değişken ve tekâmül halindedirler. İbn Haldûn bunu şöyle ifade eder: "... Her şey devamlı bir yenileşme içinde değişmekte ve hiçbir sabitlik arz etmez."² Aynı şekilde İbn Haldûn devamlı şöyle der: "Tarihî yazıcılığımızdaki önemli diğer bir hata, zaman içinde toplumların yaşama şartlarındaki ortaya çıkan değişmelerin dikkate alınmamasıdır. Bu çeşit değişmeler dikkat çekmeyecek şekilde ortaya çıkarlar ve hissedilmeleri için uzun zaman alırlar. Onları fark etmek zor ve ancak bazı kimseler tarafından keşfedilirler."³ Bu değişme ve tekâmül sebebiyledir ki, sosyal olaylar statik değildirler. Aralarındaki farklılıklar ve özellikler olayların tabîi değişkenliklerinden kaynaklanır. Tarihte aynı bir olay iki kere tekrarlanmaz.

Üçüncü olarak, İbn Haldûn'a göre, her sosyal olay, kendinin ortaya çıktığı toplum, üyelerinin ekonomik, ahlâkî, psikolojik ve fizikî atmosferleriyle şartlanır. Bunun içindir ki, bir sosyal olayın ekonomik, psikolojik, ahlâkî, fizikî ve biyolojik dürtüleri, öbürününkünden farklıdır.

Sosyal olaylar, istenen sosyal norm ve kaideler olarak bu etkiler yönünden uygunluk içinde aynı olmadıkları içindir ki onlar yapılarında ve fizyonomilerinde farklılıklar arz ederler. O halde, eğer tarihî ve sosyolojik olaylar dizisi içinde bir sosyal olay bir atom ise onun sebebinin açıklanması bu olayın bizzat içindeki unsurlarla açıklamayı kabul etmek olur; yani sebebinin açıklanması o olayın bizzat kendisi içinde sınırlanmış oluyor demektir. Bunun neticesi olarak, İbn Haldûn ile, biz, hiç bir olayın diğer olaylar için sebep teşkil etmeyeceğini söyleyebiliriz.

Böylece İbn Haldûn'a göre, sosyal olayların yapısı ancak sosyal bir atomculukla açıklanabilir. O sosyal olayların yapısı ve sebepleriyle ilgili olarak sosyal atomculuk doktrinini önerir.

2 İbid., C. I, s. 154.

3 İbid., C. I, s. 44.

İbn Haldûn'un bu sosyal atomculuğunu sosyal bir doktrin olarak mümkün olduğu şekilde kısa izah ettikten sonra, şimdi de onu sosyolojik bir metod olarak ele atalım.

Eğer bütün olarak sosyal olaylar arasında hiçbir benzerlik yok ise, bu onlar arasında ortak ve genel bir kanun yok demektir. İbn Haldûn'a göre sosyal olaylar yeterli sabit kanunlara tabi değildirler. Bunun için de onları genelleştirmek ve onlar için sabit ve genel sosyolojik kanunlar ve metodları aramaya çalışmak hatadır. Bununla birlikte bütün sosyal olaylar sadece bir tabii ve ortak kanuna uyarlar ki, bu da tekâmül veya sosyal olayların değişkenlik kanunudur. Bu konuda İbn Haldûn şöyle der: "Yedinci hata ve öbürlerinin en önemlisi, insan toplumunun değişmelerini idare eden kanunların inkârıdır. Her şey, ister o bir düşünce olsun, ister bir fiil, tabiatı icabı bu kanuna tabi ve bu değişiklik onun bizzat kendindedir."⁴

İyi bir tarihçi veya sosyolog bir sosyal olayı incelemeye karar verdiği zaman, uygun metodları bu olaya göre kendisi tayin etmesi gerekir; çünkü, dediğimiz gibi, İbn Haldûn'a göre, her sosyal olay için kullanılacak ortak ve genel bir metod yoktur. İbn Haldûn tümdengelim, tümevarım, kıyas ve benzeri eski filozofların, tarihçilerin ve sosyologların metodlarının bize sosyal olayların tabiat ve gerçeklerini ortaya çıkarmadıklarını düşünür. O metodolojik araştırmalarına eskilerin bu metodlarını eleştirmekle işe başlar.

Zaten İbn Haldûn'a göre insanlar tabiatları gereği, bu gibi metodları kullanırlar. Fakat, gerçekten onlar insanları kolaylıklara, hatalara sürüklerler. O şöyle der: "İnsanlar tabii olarak olayları benzetme ve kıyasla açıklamaya yönelirler, fakat onların bu metodları kendilerini çok kolayca hataya sürükler."⁵ Diğer çok güzel bir parça da İbn Haldûn aynı şeyleri şu şekilde söyler: "... âlimler zihnî düşünceleri, mefhumlar aramaya ve beşduyu verilerinden mücerredleştirmeleri âdet edinirler. Bütün bu faaliyetlerin gayesi şeylerin genel görünüşleri hakkında bilgi edinmek, bu şeylerin maddî yapılarının, bir kimsenin veya milletlerin özel bilgilerinin elde etmek için değildir. Daha sonra onlar bu genel mefhumları dış objelere uygulamaya yeltenirler. Fıkıh usûlünde yaptıkları gibi, bu âlimler, şeyleri, kıyas ve benzetme ile açıklarlar. Bunun için onların hüküm ve görüşleri tamamen zihnidir, ve düşünce tamamlansa bile, bu düşünce bizzat eşyanın gerçeklerine uymaz.

4 İbid., C. I, s. 11.

5 İbid., C. I, s. 44.

Dahası, genel olarak bu âlimler düşüncelerinin gerçeklerine uymasını istemeleri bir yana, zihinlerinde olanlardan dışdaki eşyanın ne şekilde olması gerektiğini çıkarırlar. Böylece Fıkıh, Kur'ân ve Hadislerden ezberlenen metinler üzerine bina edilmiştir. Geçerlikleri dış dünyaya uygunluklarına bağlı olan pozitif ilimlerin zıddına, Fıkıh, eşyanın normlarına uygunluğunu dışta bırakmaya yeltenir. Kısaca, âlimler görüşlerini zihni düşünceye ve akıl yürütmelere dayandırmayı alışkanlık haline getirdiler, onlar başka eşyaya yaklaşım metodu bilmezler.

Kendini siyasete kaptıran bir âlim dış dünyada olup bitenlere çok dikkat etmesi gerekir, ve politikacı için de bazı dikkat edilecek hususlar vardır ki belirli bir olayın genel kurallar altında ifade edilmesini veya onun benzerleriyle mukayesesini önleyici elemanları olabilir. Gerçekten hiç bir sosyal olay benzetme yolu ile başkaları ile mukayese edilemez. Eğer bazı yönlerden o başkalarına benzese bile, diğer birçok yönden onlardan ayırır. Böylece şeyleri genelleştirmeyi ve kıyas metodunu çok kullanmayı kendisine âded edinmiş âlimler, politik işlerle ilgilendikleri zaman, kendi zihinlerinde olanları empoze ederler ve şeylerde genelleştirmelere giderler; bunun neticesi olarak da iyileştirilmeleri mümkün olmayan hatalara düşerler.”⁶

O halde, bu sözlerinden anladığımız gibi, İbn Haldûn, her çeşit zihni metodların geçerliliklerini inkâr etmektedir. Onun sosyal olayların yapısı ve sebepleri ile ilgili, müsbet ve ampirik görüşü bir sosyal olaydan diğerine değişmesi gereken atomcu sosyolojik bir metod üzerinde temelleşir. Bu atomcu sosyolojik metodların tabiyatı ampirik ve pozitif, yani ilmi olmasıdır. Böylece, İbn Haldûn'a göre sosyologların, ekonomistlerin, tarihçilerin ve politikacıların metodları kıyas, zihni ve genel karakterli metodlar değil, fakat, beş duyu ile elde edilen tecrübî verilere ve gözlemlere dayanması gerekir.

6 Ibid., C. III, s. 268.

SOCIAL ATOMISM OF IBN KHALDUN

By Dr. Mehmet BAYRAKDAR

The purpose of this short article is that Ibn Khaldûn regarded social Phenomena as atoms or monads. Since he made philosophical speculations and historical and sociological researches on human culture, no one other than him as a sociologist or as a historian could discover atomistic structure of social and historical events. So his views are still new and original. He was the first to originate social atomism.

Social atomism of Ibn Khaldûn can be regarded as a social doctrine concerning the Structure of social phenomena and as a sociological method. Our study will proceed by attempting to bring to light his social atomism as a social doctrine.

Ibn Khaldun thinks that every single social phenomenon, or every historical event, is identical with itself and that whatever is particular of some event is particular of it. According to him every social phenomenon, has particular characters. Really speaking, there is no similarity and analogy between social phenomena; they are all independent. They not only must be distinguished particularly from the concepts of Spatio-temporal and Cultural continuity but also from the concept of their structural features. Indeed it is difficult to schematize and illustrate Ibn Khaldûn's social atomism as a doctrine concerning the Structure of Social phenomena, however we can say that it is like the doctrine of Monad of Leibnitz. As monads, or as atoms of Democritus, social phenomena in the view of Ibn Khaldûn are independent of each other. In a remarkable statement Ibn Khaldûn says: "In fact, no social phenomenon Should be judged by analogy with other phenomena, for if it is similar to them in certain respects, it may yet differ from them in many others."¹

¹ Ibn Khaldûn; Muqaddimâ, Quatremère's edition, Paris 1858, Vol., III, p. 268 (English translation of references is to Charles Issawi's *An Arab Philosophy of History*, London, 1950).

What is the reason that Ibn Khaldûn, a Muslim genius, originated such a doctrine? The reason for this is that he made dialectical criticism of human culture and historical events from the following points of view:

Firstly, according to him, social phenomena are all the products of human thought; inasmuch as every thought is different and particular in its structure and its manifestation it follows that its product can be different, like thought itself: That is why every social phenomenon as product of thought is particular. Every social event, has own characteristics, which are traceable not to apparent similarities but to inherent radical differences.

Secondly, according to him, social phenomena are all not Static, that is to say that social forms and events change and evolve; Ibn Khaldûn says: "... for everything changes with successive generations and nothing remains constant."²; he further says: "... Another hidden source of error in historical writing is the ignoring of the transformations that occur in the condition of epochs and peoples with the passage of time and the changes of periods. Such changes occur in such unnoticeable way and take so long to make themselves felt, that are very difficult to discern or observed only by a small number of men."³ Because of this perpetual social evolution, no social phenomenon should be static; and dissemblance and particularity of social phenomena also are due to the inner change of events. In the history a very same social event cannot repeat two times.

Thirdly, according to him, every social phenomenon is conditioned by psychological, physical, moral, and economic environment of the members of a society in which it appears. And that is why biological impulses and morale, physical and economic effects of a social event can be different from the effects of another.

Because social phenomena are not identified as such in accord with prevailing or preferred social rules, norms, conventions, they exhibit so certain distinctive structure and features. If social phenomenon, then, is a partical or atom in the series of historical and sociological events, its causal explanation will have to be admitted as entirely in order: that is to say that the causal explanation might be restricted only to the nature of every Social event itself. As a result of this, we

2 Ibid., Vol., I, p. 154.

3 Ibid., Vol., I, p. 44.

can say that with Ibn Khaldûn no social phenomenon should be cause for other phenomena.

So, for Ibn Khaldûn, the Structure of social phenomena can be explained by the social atomism. He teaches an atomistic doctrine concerning the Structure and Causality of Social phenomena.

After explaining as briefly as possible the Social atomism of Ibn Khaldûn as a social or Sociological doctrine, we can now examine it as a sociological method.

If there is no analogy between social phenomena as a whole, it follows that there is no universal common laws between and for them. According to Ibn Khaldûn social phenomena do not seem to obey laws which are sufficiently constant to cause than to follow regular, well-defined patterns and sequences. It is therefore false to generalize them and to try to find constant and universal sociological laws and general methods.

However, for Ibn Khaldûn, all the events only obey a common natural law, which is evolution, or transformation of social phenomena. Ibn Khaldûn says: "The seventh cause of error, and the most important of all, is the ignorance of the laws governing the transformations of human society. For every single thing, whether it be an object or an action, is subject to a law its nature and any changes that may take place in it."⁴

An expert historian or sociologist must determine the methods when he decides to approach social phenomena; because, as we have said, for Ibn Khaldûn, no common and general sociological methods should be employed for all social phenomena. Ibn Khaldûn thinks that the traditional methods of ancient philosophers, historians and sociologists, such as analogy, induction, deduction, and all the other speculative approaches, cannot discover us the truth of social phenomena and their nature. He starts his methodological enquiry by criticizing these methods of ancients.

According to Ibn Khaldûn, men naturally use these methods, which are very natural for them, but indeed they easily lead men to error. He says: "Now men are naturally inclined to judge by comparison and by analogy; yet these are methods which easily lead to error."⁵ In this very remarkable text he further says: "... they (scholars) are accusto-

⁴ Ibid., Vol., I, p. 11.

⁵ Ibid., Vol., I, p. 44.

med to intellectual speculation, the search for concepts, and their abstraction from sense-data and clarification in the mind. All these operations aim at attaining the universal aspect of things, not those particular to their material content, or to a person, generation, nation, or particular class of men. They then seek to apply these Universal concept to external objects; moreover, they judge things by analogy with similar things, as they are accustomed to do in Jurisprudence. Their judgements and views, then, remain purely speculative and do not seek to conform themselves to things until after the thought process is complete.

Moreover, they do not, in general, seek to make their thoughts conform to external reality but rather deduce what ought to exist outside from what goes on in their minds. Thus jurisprudence is built upon texts memorized from the Koran and Tradition and seeks to make outside things conform to its norms, unlike the positive sciences whose validity depends on their conforming to the outside world. In brief, they are accustomed to base their views on speculation and ratiocination, and do not know any other method of approach.

Now those who engage in politics must pay great attention to what goes on outside, and to all the circumstance that accompany and succeed an event. For politics are tortuous and may contain elements which prevent the subsumption of a given event under a universal concept or maxim or its comparison with another similar event. In fact, no social phenomenon should be judged by analogy with other phenomena, for if it is similar to them in certain respects it may yet differ from them in many others. Hence men of learning, who are accustomed to generalizations and the extensive use of analogy, tend, when dealing with political affairs, to impose their own framework of concepts and deductions on things, thus falling into error – hence their unreliability.”⁶

Therefore Ibn Khaldûn denied the validity of all kind of speculative methods. His positive and empiric outlook concerning the structure of social phenomena brought up on an atomistic sociological method which must be different from a social event to others. The nature of atomistic sociological methods is to be positive and empiric, i.e., scientific. So the methods of sociologists, economists, historians, and politicians cannot be built upon analogy and speculations but upon sense-data and experiences.

⁶ Ibid., Vol., III, p. 268.